

AMERİKA ETNOMUSIQİŞÜNASLIĞINDA AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ ƏNƏNƏLİ PROFESSIONAL MUSIQİSİNİN TƏDQIQI PROBLEMLƏRİ

Xanım ƏSKƏROVA

Məqalə Amerika etnomusiqişünaslığında Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisinin tədqiq problemləri ilə bağlıdır. Məqalədə Amerika etnomusiqişünaslarının Stiven Blam, Anna Oldfield, Charlotte F. Albright, Amerikada yaşayan, fəliyyət göstərən İlhan Başgöz, İna Naroditskayanın tədqiqatlarında Azərbaycan şifahi ənənəli musiqisi haqqında araşdırmaları, tədqiq problemləri işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: muğam, aşiq musiqisi, Stiven Blam, Anna Oldfield, İna Naroditskaya, İlhan Başgöz, Charlotte F. Albright, şifahi ənənəli musiqi, etnomusiqişünaslıq, Amerika

Özünün metodoloji bazasında ən müasir elmi metodları və istiqamətləri birləşdirən etnomusiqişünaslıq bu gün ayrı-ayrı ölkələrdə geniş vüsət tapmışdır. Bu elm sahəsinin ən çox inkişaf etdiyi ölkələrdən biri də Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Məlum olduğu kimi, müxtəlif tarixi dövrlərdə fərqli adlar altında (musiqi etnoqrafiyası, musiqi folklorşünaslığı, müqayisəli musiqişünaslıq, musiqi etnologiyası) inkişaf etmiş bu elm sahəsi, nəhayət, 1950-ci ildə hollandiyalı alim Y. Kunstun təklifi əsasında "etnomusiqişünaslıq" termini ilə təsbit olunmuşdur.

ABŞ-da xalq musiqisinin toplanmasına və onun tədqiq edilməsinə maraq XIX əsrin sonlarından yaranmağa başlamışdır və burada "müqayisəli musiqişünaslıq" termini birmənalı olaraq "etnomusiqişünaslıq" istilahi ilə əvəzlənmişdir. Amerika etnomusiqişünaslıq məktəbi ən qabaqcıl elmi ideyalar, fənlərarası sistemlərin geniş tətbiqi, müxtəlif etnik qrupların musiqisinin araşdırılmasını ehtiva edir. Amerika etnomusiqişünaslarından Stiven Blam, Alan Meriam, Alan Lomaks və d. dünya musiqi elminə dəyərli töhfələr vermişlər. Amerika etnomusiqişünasların tədqiq etdiyi məsələlər sırasına Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisi ilə bağlı olan problemlər də daxildir.

Amerikalı etnomusiqişünas **Stiven Blam** çoxsaylı məqalə və kitab müəllifidir. Stiven Blamın tədqiqatlarının böyük hissəsini Mərkəzi Asiya, İran, Avropa, Amerika musiqi haqqında araşdırmaları təşkil edir. Tədqiqatçı Britaniya etnomusiqişünaslıq jurnalı və Amerika musiqişünaslıq cəmiyyətinin fəal üzvü olmuşdur. Hal-hazırda da o, redaksiya heyətinin tərkibinə daxildir. [11] Onun tədqiqatları içərisində Azərbaycan musiqisi ilə bağlı məqalələrə də rast gəlinir. Stiven Blamın ("Transmission of Music Theory through Lists of Terms Enhanced with Proper Names") "Musiqi Nəzəriyyəsinin Müvafiq Adlarla Gücləndirilmiş Terminlər Siyahısı vasitəsilə ötürülməsi", ("Şah XHta'i as Name and Genre") "Şah Xətai ad və janr kimi" məqalələrində, (Working with Musics of Three Adjacent Regions) "Üç birləşmiş qonşu regionun musiqisi ilə işləmək" mühazirəsində, (CD reissue of the Azerbaijan LP in the UNESCO series "A Musical Anthology of the

Orient") "Şərqi Musiqili Antologiyası" UNESCO seriyasında Azərbaycan ənənəvi musiqisi haqqında diqqətəlayiq fikirlər söyləmişdir.

Alimin tədqiqatlarında müqayisəli metod xüsusi yer tutur. Müqayisəli (komparativ) metod eyni tipli hadisələrin oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəsinə nəzərdə tutur. Etnomusiqişünaslıqda ayrı-ayrı etnomədəni mühitlər, janrlar, musiqi üslubları, ifaçılıq maneraları və s. bu metodun tədqiqat obyektinə ola bilər. Tədqiqat obyektinin tarixi kontekstdə, müəyyən zaman çərçivəsində araşdırılması halda tətbiq olunan metod müqayisəli-tarixi metod kimi təyin oluna bilər. [4] Azərbaycan ənənəvi musiqisinin təhlilində də alim müqayisəli metoda istinadlar edir. 1960-cı illərdə alim qərbi və orta Asiya, İranın şimal-şərqi, Xorasan əyalətinin musiqi haqqında araşdırmalara başlayır. Fikrini şimali Xorasanın üç əsas dilində fars, kürd, xorasan türklərinin dilində oxunan poeziyası üzərində cəmləyir və onu daha çox el arasında "baxşi" adlanan, hər üç dildə ifa edib, özünü müşayiət edən ifaçılar cəlb edir. O, "baxşi"ləri Azərbaycanda "Aşiq" adlandırıldığını qeyd edərək müqayisə edir və hər iki terminin şaman, sufi praktikası ilə tarixi assosiasiya daşdığını bildirir. Alim muğam, fars rədif, Xorasan əyalətinin yerli musiqisinə xas olan ümumi adlara toxunaraq Xorasanda "baxşi" adlanan el şairlərinin "Şah Xətai" adı altında müxtəlif melodik çəçivələri birləşdirən 15 hecadan ibarət olan şeir və ona ahəng təşkil edən musiqisi ritminə malik janr olduğunu vurğulayır. Şeirlərin həm Xorasan, həm də Azərbaycan muğamında qeyd olunan ölçüdə ifa olunması və ona uyğun ritmik melodik çəçivələr xüsusi yer tutur. Həmçinin o, məqaləsində "Şah Xətai"ni fars rədif və muğamdakı "guşələr" və "şöbələr" in adı kimi də qeyd etmişdir. [6]

(CD reissue of the Azerbaijan LP in the UNESCO series "A Musical Anthology of the Orient") "Şərqi Musiqili Antologiyası" UNESCO seriyası və (Yearbook for Traditional Music. Vol. 35 2003) "İlin ənənəvi musiqi" jurnalındakı redaksiyasında Azərbaycan ənənəvi musiqisi haqqında məlumatlar verilmişdir. Belə ki jurnalda həm Azərbaycan ənənəvi musiqisindən ibarət CD və Stiven Blamın Azərbaycan ənənəvi musiqisinə baxışları tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatçı qeyd edir ki, ilk

dəfə olaraq 1960-cı illərdə çıxan bu antologiya qərb dinləyicilərinə muğamla ilk tanışlığını təklif etmişdir. Bu antologiyada bir çox məşhur xanəndə, tarzən, aşıqların və s. ifaları təqdim olunmuşdur. [5]

Amerika alimi **Anna Oldfieldin** də ənənəvi Azərbaycan musiqisi ilə bağlı bir çox tədqiqat işlərini qeyd etmək olar. Anna Oldfieldin ənənəvi Azərbaycan musiqisini işıqlandıran tədqiqat işləri əsasən Aşıq musiqisi ilə bağlıdır. Soastal Carolina Universitetinin (ABŞ) professoru Anna Oldfield "Azərbaycan qadın aşıqları: ənənə və transformasiya" ("Women Ashigs of Azerbaijan: tradition and transformation") əsərinin müəllifidir. "Azerbaijan International" jurnalında Azərbaycan aşıq sənətinə dair "Aşıqların musiqisi" ("Music of Bards"), "Azərbaycan aşıq şairləri" ("The poet minstrels of Azerbaijan"), "Aşıq Pəri məclisi: dastan və xalq poeziyasının qadın ifaçıları" ("Ashug Pari Majlisi: women performers of legend and folk poetry") bir sıra məqalələri dərc olunmuşdur. [4] "Qafqazda ənənəvi mədəniyyət: Aşıq musiqisi və şimali Azərbaycanda multikultural şəxsiyyətlər" ("Traditional culture in the caucasus: ashiq music and multicultural identities in northern Azerbaijan") məqaləsi də Azərbaycan nənəvi musiqisi ilə bağlı olan əsərlərdəndir. Anna Oldfield məqalələrində aşıq sənətinin bəzi tarixi-nəzəri məsələlərini işıqlandırır. Anna Oldfield "Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı və musiqisini ümümtürk mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi" adlandırmışdır. Alimin araşdırmalarının mühüm hissəsi Azərbaycan qadın aşıqlarının yaradıcılığına həsr olunub. Azerbaijani "Women Poet-Minstrels: Women Ashiqs from the Eighteenth Century to the Present"-kitabında Anna Oldfield 18-ci əsrdən müasir dövrə qədər olan aşıq qadınların yaradıcılığı haqqında yazmışdır. O qeyd edir ki, aşıq qadınlar artıq "Dədə Qorqud" eposundan, yəni 14-15-ci əsrlərdən məlumdur, lakin professional aşıq qadınların konkret olaraq hansı dövrdən fəaliyyətə başladığını söyləmək çətinidir. Amma yazılı mənbələrə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, artıq XIX əsrdə aşıq qadınların fəaliyyəti geniş vüsət almışdır. Kitabın II hissəsində bir sıra ifaçıların tərcümeyi-halları verilmişdir. Tədqiqatçı Aşıq Pəri və həmçinin Bəsti, Qəndab, Züleyxa və s. haqqında danışır. Burada o təkcə tərcümeyi-hal deyil, həm də ingilis dilinə tərcümə olunmuş şeir nümunələrini də təqdim edir. Kitabın III hissəsi müasir dövr ilə bağlıdır. Burada müəllif bir çox müasir ifaçılar, ansambllar haqqında məlumat verir, onlardan biri də məşhur "Aşıq Pəri" ansambli haqqındadır. [8] Bir önəmli faktı da qeyd edək ki, 2018-ci ildə Anna Oldfield Azərbaycan etnomusiqişünası Əminə Eldarovanın "Azərbaycan aşıq sənəti" kitabını ingilis dilinə çevirmişdir.

İnna Naroditskaya musiqi karyerasına keçmiş Sovet ittifaqında pianoçu kimi başlamış, daha sonra ABŞ-a köçərək etnomusiqişünaslıq ixtisası üzrə Miçigan Universitetində fəlsəfə doktoru dərəcəsinə almışdır. Bu gün İnna Naroditskaya etnomusiqişünas, tarixçi, ifaçı kimi fəaliyyət göstərir. Tədqiqatçının Azərbaycan musiqi mədəniyyəti ilə bağlı olan kitabı *Song from the Land of Fire: Azerbaijani Mugham in*

the Soviet and Post-Soviet Periods-2006 (Odlar Yurdundan mahnı: Sovet və postsovet dövründə Azərbaycan muğamı) adlanır. Kitab sovet və postsovet dövründə Azərbaycan musiqisinin əsas inkişaf təmayüllərini işıqlandırır. İnna Naroditskaya 1997-2000-ci illərdə etnomusiqişünas kimi sahə tədqiqatlarını aparmaq üçün Azərbaycana gəlmişdir. Alim öz kitabında muğam sənətinin mədəni-tarixi konteksti, əsrlərdən bəri formalaşmış simvollar sistemindən yazır. 10 fəsildən ibarət olan kitabda muğam ifaçılıq ənənələri, bəstəkar yaradıcılığında muğam janrının təzahürü, muğam operası, simfonik muğam janrları haqqında məlumat verilmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, kitabda təqdim olunan məşhur muğam ifaçılarının səs yazıları və musiqi nümunələri oxucuları təkcə nəzəri deyil, həm də praktiki cəhətdən Azərbaycan musiqisinin səslənməsi ilə tanış edir. Kitabında muğamın ifaçılıq problemlərinə geniş yer ayıran tədqiqatçı tar, kamança alətlərinin artikulyasiya priyomlarına, xanəndənin vokal mədəniyyətinə, ifaçı və dinləyici auditoriyası arasında yaranan enerji mübadiləsinə, muğam məclislərinin xüsusi emosional atmosferinə diqqət yetirir. Kitabın ilk 3 fəsilində tədqiqatçı muğam sənətini tarixi, sosioloji, dini kontekstdə araşdırır və müxtəlif muğam kompozisiyalarının əsasını təşkil edən musiqi konsepsiyalarını təqdim edir. 4-cü fəsildə vokal-instrumental və instrumental muğamların meqam-intonasiya, melodik, poetik xüsusiyyətləri təhlil olunur. 5-ci fəsil XX əsrin əvvəllərində baş verən sosial-mədəni proseslərlə bağlıdır. 6-cı fəsil isə "Mugham Lineages: Fathers and Sons, Masters and Disciples" adlanır və bu fəsildə muğamın inkişaf istiqamətləri, muğam biliklərinin nəsildən-nəslə ötürülməsi və s. məsələlər araşdırılır. İ. Naroditskayanın kitabının 7-ci fəslə simfonik muğam janrının tarixi-nəzəri problemlərinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatın Azərbaycanlı qadın ifaçılarına həsr olunmuş 8-ci fəslə, müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi, kitabın kulminasiyasını təşkil. Doqquzuncu fəsildə, nəticə olaraq kitabın müxtəlif fəsillərində təhlil edilən kompozisiyaların məzmunu ilə əlaqəli bir paradigmanı qeyd edir. Epiloq isə tədqiqatçının səyahət qeydləri ilə bağlıdır. [7]

İ. Naroditskayanın monoqrafiyasında Azərbaycan musiqisinin ayrı-ayrı nümunələri tədqiqata cəlb olunur. Belə ki, tədqiqatçı öz kitabında daha Azərbaycan bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli ilk muğam operası olan "Leyli və Məcnun" haqqında məlumat verərkən, onun tarixi əhəmiyyətini geniş kontekstdə işıqlandırır. Tədqiqatçı Üzeyir Hacıbəylinin "Koroğlu" operasından bəhs edərkən, digər məsələlərlə yanaşı onun orkestr üslubuna da xüsusi diqqət ayırır. Daha sonra kitabda Süleyman Ələsgərovun "Bayatı Şiraz" simfonik muğamı və Vaqif Mustafazadənin eyniadlı caz kompozisiyası tədqiqata cəlb olunur. [9] İnna Naroditskayanın tədqiqatları arasında şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisinin tədqiqi ilə bağlı "Azerbaijani Mugham and Carpet: Cross-Domain Mapping" məqaləsini də misal gətirmək olar. Bu məqalədə alim Azərbaycan mədəniyyətində böyük önəm daşıyan muğam və

xalçanı struktur, semiotik və sosial baxımdan əlaqələndirir.[1]

Azərbaycan ənənəvi musiqisi türk əsilli tədqiqatçı **İlhan Başgözün** məqaləsində də yer almışdır. O, 1960-cı ildən Amerikaya köçür Kaliforniya, Los-Anjeles universitetlərində, daha sonra İndiana universitetində işləyir. Amerika folklor cəmiyyətinə üzv seçilir. Onun tədqiqatlarının əsasını türk folkloru, xalq ozanları haqqında araşdırmaları, şifahi ədəbiyyat topluları və s. təşkil edir. Türk xalqlarının ənənəvi yaradıcılığında hekayələr haqqında bəhs etdiyi "Turkish Hikaye-Telling Tradition in Azerbaijan, Iran" məqaləsində Azərbaycanda ənənəvi yaradıcılığında hekayənin xüsusi yer tutmasından da bəhs edir, İran və Azərbaycanda bu janrın müqayisəli təhlilini aparır. Hər iki ölkədə hekayəyə aid olan termin, metodları müqayisə edir və terminlərin fərqli olduqlarını vurğulayır. Tədqiqatçı yazır ki, folklor mühitində hekayə çox vaxt əsas qəhrəmanın adı ilə qeyd olunur.[3]

Charlotte F. Albright adlı tədqiqatçının "The Azerbaijani ashig and his performance of a dastan" məqaləsində də Azərbaycan ənənəvi musiqisi haqqında bəhs edilir, Azərbaycan aşıqlarının dastan ifaçılığından məlumat verilir. Tədqiqatçının qeyd etdiyi kimi, Azərbaycanda aşıqlar toy və d. mərasimlərdə iştirak edərək müxtəlif musiqi-poetik formalara müraciət edirlər. Bu formaların ən iri həcmli nümunəsi dastandır. Musiqişünasın tamamilə düzgün qeyd etdiyi kimi, dastan janrı müəyyən sabit və variativ, qeyri-sabit

xüsusiyyətlərə malikdir, yeni aşıq ifa zamanı dastan mətnini vəziyyətə uyğun olaraq ya qısaldır və ya uzadı bilər.[2]

Beləliklə, apardığımız araşdırmanı yekunlaşdıraraq, qeyd edə bilərik ki, Amerika etnomusiqişünaslığında şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisinin tədqiqi problemləri hər bir tədqiqatçı tərəfindən özünəməxsus şəkildə tədqiq edilmişdir. 18-ci əsrdən müasir dövrə qədər fəaliyyət göstərən qadın şair və aşıq ifaçıların yaradıcılığı, onların Azərbaycan ədəbiyyatı və ənənəvi musiqisindəki rolu və s. məsələlər Anna Oldfieldin tədqiqatlarında işıqlandırılmışdır. Muğam ifaçılıq ənənələri, muğam janrının təşəkkülü və inkişaf mərhələləri, ənənəvi Azərbaycan musiqisinin ümumi janr sisemti, janrlarası əlaqələr və şifahi ənənəli musiqinin terminoloji aparatı və s. bu kimi problemlər İna Naroditskaya və Stiven Blamin tədqiqatlarında yer almışdır. Azərbaycan, İran, Türk hekayələrin müqayisəsi, Azərbaycan Aşıqları və onların dastan ifası haqqında olan məlumatlara İlhan Başgöz, Charlotte F. Albrightin tədqiqatlarında rast gəlirik. Ümumiyyətlə, qeyd etmək olar ki, Amerika etnomusiqişünasları tərəfindən şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisinin tarixi-nəzəri, sosioloji, kulturoloji, müqayisəli və d. aspektləri araşdırılmışdır. Düşünürük ki, Amerika etnomusiqişünaslığında şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisinin tədqiqi Azərbaycan musiqisinin beynəlxalq səviyyədə təbliğinə də xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

- "Azerbaijani Mugham and Carpet: Cross-Domain Mapping Inna Naroditskaya Ethnomusicology Forum (Vol. 14, No. 1, June 2005, pp. 25/55)
- Charlotte F. Albright -The Azerbaijani cvshiq and His Performance of a Dvstvn, Iranian Studies, Vol. 9, No. 4 (Autumn, 1976), pp. 220-247
- İlhan Başgöz -Turkish Hikaye-Telling Tradition in Azerbaijan, Iran, The Journal of American Folklore, Vol. 83, No. 330 (Oct. - Dec., 1970), pp. 391-405
- Kamilə Dadaşzadə- Aşıqşünaslığın tarixi və nəzəriyyəsi, Bakı, 2018
- Stephen Blum -Anthology of World Music: The Music of Azerbaijan by Radio Baku and Habib H. Touma, Yearbook for Traditional Music, 2003, Vol. 35 (2003), p. 223
- Şah Xətai as Name and Genre, *Proceedings of International Musicological Symposium "Space of Muram", 18-20 March, 2009, Baku*, 92-97. Baku: ƏHrq-QHrb, 2009.
- [file:///C:/Users/Texno/Downloads/9780429236754_previewpdf%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Texno/Downloads/9780429236754_previewpdf%20(1).pdf)
- <https://journals.ku.edu/folklorica/article/view/4034/3823>
- <https://networks.h-net.org/node/6386/reviews/6651/goluboff-naroditskaya-song-land-fire-continuity-and-change-azerbaijani>
- [https://www.gc.cuny.edu/Page-Elements/Academics-Research-Centers-Initiatives/Doctoral-Programs/Music-\(Ph-D-M-A-\)/Faculty-Bios/Stephen-Blum](https://www.gc.cuny.edu/Page-Elements/Academics-Research-Centers-Initiatives/Doctoral-Programs/Music-(Ph-D-M-A-)/Faculty-Bios/Stephen-Blum)
- <https://www.music.northwestern.edu/faculty/profile/inna-naroditskaya>

Проблемы исследования устной профессиональной азербайджанской музыки в американской этномузыкологии

В статье рассматриваются проблемы исследования устной профессиональной азербайджанской профессиональной музыки в американской этномузыкологии. В статье освещаются проблемы исследования азербайджанской устной традиционной музыки американских этномузыкологов Стивена Блама, Анны Олдфилд, Шарлотты Ф. Олбрайт, а также проживающих и работающих в США Ильхана Башгоза и Инны Народицкой.

Ключевые слова: мугам, ашугская музыка, Стивен Блам, Анна Олдфилд, Инна Народицкая, Ильхан Башгез, Шарлотта Олбрайт, устная традиционная музыка, этномузыкология, Америка